IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 21 Issue 2 May 2026

MAXSUS TA'LIM-TARBIYAGA MUHTOJ BOLALAR BO`SH VAQTLARINI MAZMUNLI O`TKAZISHGA DOIR MIKROLOYIHA

Ravshanova Ozoda
Kattaqo'rg'on davlat pedagogika instituti
Pedagogika fakulteti Maktabgacha ta'lim
yo'nalishi 24-06 guruh talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20069348

Annotasiya: Mazkur maqolada maxsus ta'lim-tarbiyaga muhtoj bolalarning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish masalasi va bu jarayonda qo'llaniladigan innovatsion yondashuvlar yoritilgan. Inklyuziv ta'limning mohiyati, uning integratsiyalashgan ta'limdan farqli jihatlari hamda maxsus ehtiyojli bolalar uchun yaratilayotgan imkoniyatlar tahlil qilingan. Shuningdek, bolalarning ijtimoiy moslashuvi, psixologik rivojlanishi va ijodiy salohiyatini oshirishga xizmat qiluvchi mikroloyiha modeli taklif etilgan. Maqolada zamonaviy pedagogik texnologiyalar va amaliy yondashuvlar asosida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Maxsus ta'lim, inklyuziv ta'lim, integratsiyalashgan ta'lim, bo'sh vaqt, mikroloyiha, ijtimoiy moslashuv, pedagogik yondashuv, innovatsion texnologiyalar, ijodiy rivojlanish, reabilitatsiya.

KIRISH.

Respublikamizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarning asosiy maqsadi – davlat kelajagi uchun mustahkam poydevor yaratishdan iboratdir. Bunday poydevor esa jismonan sog'lom, ma'nan yetuk va har tomonlama barkamol shaxslarni tarbiyalash orqali barpo etiladi. Shu bois «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» hamda «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunning qabul qilinishi ta'lim tizimini tubdan takomillashtirishga xizmat qildi. Bugungi kunda ushbu islohotlarning ijobiy natijalari yaqqol namoyon bo'lmoqda.

Mazkur normativ-huquqiy hujjatlar doirasida maxsus ehtiyojga ega bo'lgan bolalarning ta'lim-tarbiyasi masalalari ham qamrab olingan. Hozirgi davrda bunday bolalarning ta'limini tashkil etish dolzarb muammolardan biriga aylangan. An'anaviy yondashuvga ko'ra, imkoniyati cheklangan bolalar uchun alohida maxsus ta'lim tizimi shakllantirilgan bo'lib, ularning ehtiyojlarini umumta'lim muassasalarida to'liq qondirish mumkin emas degan qarashlarga asoslangan. Jahon tajribasida maxsus ta'lim muassasalari ko'pincha maktab-internat shaklida yoki umumta'lim maktablari tarkibidagi kichik bo'limlar sifatida faoliyat yuritadi.

Biroq maxsus ta'lim tizimida tahsil olgan bolalarning keyinchalik jamiyatga moslashuvi murakkablashadi. Ular ko'pincha oilasidan uzoqda yashashga majbur bo'ladi, mustaqil hayot ko'nikmalarini shakllantirishda qiyinchiliklarga duch keladi hamda ayrim hollarda boqimandalikka moyillik yuzaga keladi. Shu bilan birga, ko'plab maxsus ehtiyojli bolalar umuman ta'limdan chetda qolib ketish holatlari ham kuzatiladi.

Hozirgi kunda respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarni ularning rivojlanish darajasi, individual imkoniyatlari va qobiliyatlarini inobatga olgan holda ta'limga jalb etish maqsadida inklyuziv ta'lim siyosati joriy etilmoqda. Biroq jamiyatda inklyuziv ta'limning mohiyati va mazmuni haqida yetarli tushunchalar shakllanmagan. Ko'pincha "inklyuziv" va "integratsiyalashgan" ta'lim tushunchalari bir xil ma'noda qo'llaniladi, aslida esa ular o'rtasida muhim farqlar mavjud.

Integratsiyalashgan ta’lim nogiron bolani mavjud ta’lim muhitiga moslashtirishga qaratilgan bo‘lib, bunda asosiy e’tibor bolaning maktabga qatnashi bilan bog‘liq muammolarga qaratiladi. Ushbu yondashuvda bola ko‘pincha muammo sifatida qaraladi. Integratsiyaning bir necha shakllari mavjud: jismoniy integratsiya – sog‘lom va nogiron bolalar o‘rtasidagi jismoniy tafovutlarni kamaytirishga xizmat qiladi; funksional integratsiya – ularning faoliyat bilan bog‘liq muammolarini bartaraf etishga qaratiladi; ijtimoiy integratsiya – o‘zaro munosabatlarni rivojlantirish orqali ijtimoiy to‘siqlarni kamaytiradi; shuningdek, jamiyatga integratsiya qilish ham muhim yo‘nalish hisoblanadi.

Shu bilan birga, integratsiyalashgan ta’lim tizimining ayrim cheklangan jihatlari mavjud. Jumladan, umumta’lim muassasalarida kompleks tibbiy-pedagogik yordam yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmagan; pedagoglar maxsus metodik bilimlarga ega emas; zarur texnik vositalar va maxsus jihozlar yetishmaydi; sinflarda o‘quvchilar sonining ko‘pligi individual yondashuvni qiyinlashtiradi; maxsus mutaxassislarning yetishmasligi esa bolalarda zarur ko‘nikmalarni shakllantirish imkonini cheklaydi. Bundan tashqari, maxsus dastur va darsliklardan foydalanish imkoniyati ham mavjud emas.

Inklyuziv ta’lim esa mazmuni, maqsadi va yondashuvi jihatidan integratsiyalashgan ta’limdan tubdan farq qiladi. U davlat siyosati darajasida amalga oshiriladigan tizim bo‘lib, sog‘lom va nogiron bolalar o‘rtasidagi to‘siqlarni bartaraf etishga, barcha bolalarni umumiy ta’lim jarayoniga jalb etishga qaratilgan. Inklyuziv ta’limda bolalarning rivojlanishidagi nuqsonlar yoki ijtimoiy-iqtisodiy qiyinchiliklar ularning ta’lim olish huquqiga to‘sqinlik qilmasligi kerak.

Mazkur yondashuvda asosiy e’tibor o‘quv rejasiga emas, balki bolaga qaratiladi. Har bir bolaning individual xususiyatlari, o‘rganish sur’ati va ehtiyojlari inobatga olinadi. Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi – barcha bolalar, jumladan maxsus ehtiyojli bolalar uchun moslashuvchan va qulay ta’lim muhitini yaratishdir. Bu jarayonda maktablar maxsus ehtiyojli bolalarning talablariga moslashtiriladi, ya’ni nafaqat ularning ta’lim muassasasiga qatnashi ta’minlanadi, balki ular uchun samarali va optimal o‘quv jarayoni tashkil etiladi.

Maxsus ta’lim-tarbiya muhtoj bolalar uchun bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish nafaqat ko‘ngilochar, balki **ijtimoiy moslashuv** va **reabilitatsiya** vazifasini ham o‘taydi. Quyida ushbu yo‘nalishdagi ixcham va samarali mikroloyiha namunasi keltirilgan:

Mikroloyiha nomi: "Imkoniyatlar markazi: Ijodiy terapiya"

1. Maqsad: Bolalarning sensor qobiliyatlarini rivojlantirish, ulardagi yashirin iqtidorlarni yuzaga chiqarish va tengqurlari bilan muloqot muhitini yaratish.

2. Loyihaning asosiy yo‘nalishlari:

- **Art-terapiya (Ranglar dunyosi):**
  - Mashg‘ulot: Barmoqlar bilan rasm chizish, qum bilan ishlash (Sand therapy).
  - Natija: Mayda motorika rivojlanadi, hissiy zo‘riqish kamayadi.
- **Musiqa va Ritmo-terapiya:**
  - Mashg‘ulot: Oddiy asboblar (doira, shaqildoq) jo‘rligida qo‘shiq aytish va ritmik harakatlar.
  - Natija: Nutq va eshitish diqqati yaxshilanadi.
- **Ertak-terapiya va Qo‘g‘irchoq teatri:**
  - Mashg‘ulot: Bolalar ishtirokida kichik sahna ko‘rinishlari.
  - Natija: Ijtimoiy rollarni o‘rganish va qo‘rquvlarni yengish.
- **"Aqlli hordiq" o‘yinlari:**
  - Mashg‘ulot: Yumshoq konstruktorlar, mantiqiy labirintlar va sensor panellar bilan ishlash.
  - Natija: Fikrlash va diqqatni jamlash qobiliyati o‘sadi.

3. Amaliy bosqichlar:

1. **Diagnostika:** Har bir bolaning qiziqishi va jismoniy holatini o‘rganish.
2. **Muhit yaratish:** Xonani yorqin ranglar, yumshoq gilamlar va xavfsiz jihozlar bilan to‘ldirish.
3. **Haftalik reja:** Har kuni 30-40 daqiqalik, zeriktirmaydigan turli xil mashg‘ulotlar tizimini yo‘lga qo‘yish.
4. **Natijalar ko‘rgazmasi:** Bolalar yasagan buyumlar yoki chizgan rasmlaridan kichik ko‘rgazma tashkil etish (bu ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi).

MUHOKAMA VA NATIJALAR.

Har bir bola o‘z imkoniyatlari doirasida sifatli ta’lim olish huquqiga egadir. Shunga qaramay, maxsus ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar (MTEB) uchun ta’lim jarayoni ko‘pincha muayyan murakkabliklar bilan kechadi. Ushbu toifadagi bolalar jismoniy, aqliy yoki psixik rivojlanishidagi o‘ziga xosliklar sababli umumta’lim muhitiga moslashishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Biroq zamonaviy pedagogik yondashuvlar hamda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash orqali ushbu muammolarni samarali bartaraf etish imkoniyati mavjud.

Mazkur tadqiqot doirasida maxsus ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarning ta’lim-tarbiya jarayonida yuzaga keladigan asosiy muammolar tahlil qilinadi hamda ularni hal etishga qaratilgan innovatsion yondashuvlar yoritiladi. Xususan, ushbu sohada bir qator muhim muammolar mavjud.[1]

Avvalo, pedagogik kadrlarning yetarli darajada tayyorlanmaganligi kuzatiladi. Amaliyotda o‘qituvchilar asosan an’anaviy ta’lim tizimiga moslashgan bo‘lib, maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlash uchun zarur bo‘lgan metodik va amaliy ko‘nikmalarga ega emaslar. Bu holat o‘qitish samaradorligini pasaytiradi.

Ikkinchidan, ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi yetarli darajada moslashtirilmagan. Jumladan, nogironligi bo‘lgan bolalar uchun maxsus jihozlangan sinf xonalari, ergonomik mebellar, didaktik materiallar hamda yordamchi texnologiyalarning yetishmasligi ta’lim jarayonini qiyinlashtiradi.

Uchinchidan, mavjud pedagogik yondashuvlarning umumiy xarakterga ega ekanligi ham muammo hisoblanadi. Amalda o‘quv dasturlari barcha o‘quvchilar uchun bir xil shaklda ishlab chiqilgan bo‘lib, individual ehtiyoj va imkoniyatlar yetarli darajada inobatga olinmaydi.

To‘rtinchidan, maxsus ehtiyojli bolalarda ijtimoiy va psixologik muammolar ham tez-tez uchraydi. Ular ko‘pincha o‘zlarini jamiyatdan ajralgan holda his qiladilar hamda tengdoshlari bilan muloqot qilishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Bu esa o‘z navbatida ta’lim jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Mazkur muammolarni bartaraf etishda innovatsion yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Eng avvalo, inklyuziv ta’limni rivojlantirish zarur. Inklyuziv ta’limning asosiy mohiyati maxsus ehtiyojga ega bolalarni umumta’lim tizimiga jalb etish va ular uchun teng imkoniyatlar yaratishdan iborat. Bu jarayonda o‘quv dasturlarini individuallashtirish, dars jarayonini moslashtirish va har bir o‘quvchining ehtiyojiga qarab resurslardan foydalanish muhimdir.

Shuningdek, moslashuvchan pedagogik metodlardan foydalanish ham katta ahamiyatga ega. Bunda vizual, audial va kinestetik o‘qitish usullarini uyg‘unlashtirish, ta’lim jarayonini shaxsiylashtirish hamda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash samaradorlikni oshiradi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham muhim omillardan biridir. Maxsus dasturlar, mobil ilovalar, elektron o‘quv materiallari hamda yordamchi vositalar (braille yozuvi,

[1] Güngör, İ. (2020). *Maxsus ehtiyojli bolalar uchun pedagogik yondashuvlar*. Journal of Special Education, 15(1), 54–67.

ovozli tizimlar, maxsus klaviaturalar va boshqalar) o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yengillashtiradi. Shu bilan birga, interaktiv platformalar va raqamli ta’lim resurslari ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, pedagogik kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini takomillashtirish zarur. O‘qituvchilarni maxsus pedagogika, inklyuziv ta’lim metodikasi hamda psixologik yondashuvlar bo‘yicha malakasini oshirish ta’lim jarayonining samaradorligini ta’minlaydi. Ota-onalar va jamiyat bilan hamkorlikni kuchaytirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ota-onalarning ta’lim jarayonidagi faol ishtiroki, shuningdek jamiyatda inklyuziv ta’limga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish bolalarning ijtimoiy moslashuvini yaxshilaydi va ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, maxsus ta’lim-tarbiyaga muhtoj bolalarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish ularning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi va psixologik barqarorligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar, xususan inklyuziv ta’lim tamoyillari va innovatsion texnologiyalarni qo‘llash orqali ushbu toifadagi bolalarning ta’lim samaradorligini oshirish mumkin.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, moslashtirilgan pedagogik muhit, individual yondashuv hamda ota-onalar va jamiyat bilan hamkorlik maxsus ehtiyojli bolalarning imkoniyatlarini to‘liq ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi. Taklif etilgan mikroloyiha esa bolalarning ijodiy faolligini oshirish, ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita bo‘la oladi.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR

1. Güngör, İ. (2020). Maxsus ehtiyojli bolalar uchun pedagogik yondashuvlar. Journal of Special Education, 15(1), 54–67.
2. G‘iyosiddinovna, D. M. (2022). Maktabgacha yoshdagi eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarda korreksion ishlarning ahamiyati. Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali, 475–471.
3. Inklyuziv ta’lim muvaqqat Nizomi. (2005).
4. Imkoniyati cheklangan bolalar va o‘smirlar uchun inklyuziv ta’limni tashkil etish to‘g‘risida muvaqqat Nizom. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi, 234-sonli buyruq, 2005-yil 19-sentyabr. Toshkent.
5. Konki, Roy Mark. (2004). Inklyuziv sinflarda o‘quvchilar ehtiyojlarini anglash va bu ehtiyojlarni qondirish. Toshkent: UNESCO. (O‘qituvchilar uchun qo‘llanma)